
Pluralisme in de handelingstheorie

Verslag van het 1e Internationale Kongress zur Tätigkeitstheorie

Inleiding

Van 3 tot en met 5 oktober 1986 vond het eerste Internationale Kongress zur Tätigkeitstheorie (Engels: activity theory) plaats. Na eerdere internationale symposia in Helsinki, Aarhus en Utrecht werd nu door G. Rückriem en A. Messmann (Hochschule der Künste), M. Hildebrand-Nilshon en K. Holzkamp (Freie Universität Berlin), W. Volpert en A. Raeithel (Technische Universität Berlin) een interdisciplinair en internationaal treffen georganiseerd in West-Berlijn. Het binnenkort verschijnen van het eerste deel van de verzamelde werken van A. N. Leont'ev in het Duits, voortkomend uit een intensieve samenwerking tussen Sovjet-Russische en Duitse onderzoekers, vormde de aanleiding.

Aan het congres werd deelgenomen door filosofen, psychologen, pedagogen, sociologen en linguïsten uit meer dan 20 verschillende landen: België, de BRD, Bulgarije, Canada, Cuba, Denemarken, de DDR, Engeland, Frankrijk, Finland, Hongarije, Italië, Japan, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, de Sovjetunie, de Verenigde Staten, Vietnam, Zweden en Zwitserland. Niet alle deelnemers konden hun toezeggingen nakomen: een aantal collega's uit de Sovjetunie, Polen en de DDR (waaronder klinkende namen als V. V. Davydov, V. A. Lektorski, W. P. Zinčenko, T. Tomaszewski, A. A. Leont'ev en A. Kossakowski) bleek op het laatste moment toch niet te (kunnen) komen.

Er waren 10 workshops georganiseerd, waarbinnen in totaal zo'n 70 papers werden gepresenteerd over uiteenlopende onderwerpen als de wetenschapstheoretische en filosofische

base van de handelingstheorie, algemene pedagogiek, cognitieve psychologie, de onderwijsleerpsychologie van zowel de exacte vakken als van taal, ontwikkelings-, persoonlijkheids- en arbeidspsychologie, psychopathologie, en esthetiek en kunst. Verder waren er zo'n 15 'invited addresses'.

Op de eerste ochtend werd een overzicht gegeven van de stand van zaken met betrekking tot de handelingstheorie in 10 van de deelnemende landen. Bij de inschrijving voor het congres werden deze gebundelde overzichten aan de deelnemers uitgereikt. Op dit moment is deze bundel de meest concrete opbrengst van het congres.

De theoretische status van de handelingstheorie

Zoals al vaker beklemtoond kan de handelingstheorie niet als een monolithisch geheel beschouwd worden. Lang niet iedereen verstaat hetzelfde onder het begrip 'handelingstheorie'. De organisatoren van het congres beschouwen als Tätigkeitstheorie de concepties van het driemanschap – ook wel de 'troika' genoemd – Vygotskij, Luria en Leont'ev en hun leerlingen. Het is echter geenszins zo dat deze drie wetenschappers tezamen of ieder voor zich, één systematische theorie hebben ontwikkeld. Veeleer heeft ieder van deze drie in de loop van z'n leven een reeks, veelal uiterst originele en creatieve bijdragen aan de theorie geleverd. Daarbij komt dat het verzamelde werk van Vygotskij nog niet compleet in druk is verschenen. Alleen al de werkelijke en vermeende overeenkomsten en verschillen tussen Vygotskij, Luria en Leont'ev vormen een onuitputtelijke bron voor discussies, bespiegelingen en publikaties. Hieronder volgt een poging tot aanduiding van enkele discussiepunten.

1. Bouwt Leont'evs Tätigkeitstheorie wel voort op de cultuurhistorische theorie van Vygotskij of wordt hier een discontinuïteit verdoezeld? Volgens sommigen benadrukte Vygotskij vooral het belang van de sociale

omgang voor de menselijke ontwikkeling, terwijl Leont'ev's 'uitwerking' hiervan vooral betrekking zou hebben op het omgaan met materiële objecten. Een in Nederland veel minder bekende handelingstheoreticus is de in 1960 overleden Rubinstejn. Deze was vooral geïnteresseerd in filosofisch-methodologische kwesties en minder in psychologische. Aan het begrip Tâtigkeit worden in Oost-Europa verschillende betekenissen toegekend. Soms wordt de nadruk gelegd op omgang met dingen (werktuigen), soms op de omgang met mensen, en soms op het (gemediceerd) omgaan met verbale en ook nonverbale tekens. Interessant is dat in de beschrijving die Lompscher van het Tâtigkeitsbegrip geeft (zie verder), expliciet de nadruk wordt gelegd op subjectrelaties en dat in Rusland (Lomov) en in Hongarije (Garai) steeds meer oog komt voor de communicatieve aspecten van de menselijke bestaanswijze.

2. Een andere vraag die op het congres aan de orde kwam is of de handelingstheorie beschouwd moet worden als een 'echte' (algemeen) psychologische theorie (Hildebrand-Nilshon), als een uitwerking van de filosofische theorie bij Kant, Hegel en Marx, of misschien (slechts) als een heuristisch principe (Holzkamp). In de discussie over dit punt viel de liberale houding van de handelingstheoretici uit de DDR op. Krüger, een wetenschapsfilosoof uit de DDR, stelde dat je niet alles aan het Tâtigkeitsbegrip kan ophangen ('het marxisme is veel rijker') en Lompscher sprak consequent van 'Tâtigkeitsprincipe' in plaats van 'Tâtigkeitstheorie'. Dit Tâtigkeitsprincipe moet steeds opnieuw in onderzoek op verschillende gebieden concreet uitgewerkt worden. Door dit theorieën-liberalisme, met Tâtigkeit als antropologisch basisprincipe, is het spreken over 'de' Tâtigkeitstheorie niet meer adequaat.
3. Samenhangend met het voorgaande kan men zich afvragen of de handelingstheoretische benadering beschouwd kan worden als een paradigmatisch onderzoeksprogramma. Vos beantwoordt deze vraag in zijn survey op het congres duidelijk ontkennend. In Nederland wordt er echter ook anders over gedacht. In één van de stellingen

gen bij zijn proefschrift *Cultuur en cognitie* (1984) schrijft Van der Veer: 'De cultuurhistorische theorie kan als een onderzoeksprogramma in de zin van Lakatos beschouwd worden'.

Een aantal congresdeelnemers deed (desondanks) een poging in enkele woorden samen te vatten waar het bij de handelingstheorie c.q. het handelingsprincipe om gaat. Hildebrand-Nilshon gaf in zijn openingstoespraak het volgende lijstje trefwoorden bij het begrip Tâtigkeitstheorie: persoonlijkheid (als een samenhangend systeem van Tâtigkeiten), zelfbepaling én maatschappelijke bepaaldheid, onbewuste processen en emoties, procesmodel, ontwikkelingsmodel en interdisciplinariteit.

Talysina stelde tijdens de discussie dat de sovjet-psychologen het eens zijn met de volgende drie algemene principes: procesbenadering, sociale determinatie en de eenheid van externe en interne activiteit.

Kossakowski & Lompscher stellen in hun congressurvey dat de meeste DDR-psychologen van de volgende omschrijving van het begrip Tâtigkeit uitgaan: 'Tâtigkeit ist die grundlegende Existenzweise des Menschen und die Grundform seiner Wechselbeziehungen mit der Welt. Sie ist gekennzeichnet durch Aktivität, Bewusstheit, Zielgerichtetheit, Schöpfertum und stellt eine Einheit von Subjekt-Subjekt und Subjekt-Objekt Relationen dar'.

Van Parreren noemt in zijn papersamenvatting 'Action Psychology: A Dutch consensus' de volgende vier hoofdpunten. Prestaties worden beschouwd als voortkomend uit specifieke handelingen. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen doelgerichte handelingen en - niet bedoelde maar slechts door de persoon ervaren - 'gebeurtenissen'. Het bewustzijn is belangrijk bij het stellen van doelen, het begeleiden van het handelen en bij het uitvoeren van mentale handelingen. Het menselijk handelen is nooit zuiver deterministisch, maar vertoont creatieve momenten.

Over wat Tâtigkeitstheorie *precies* is zullen de meningen voorlopig nog wel uiteenslopen. Hoe dat ook zij, de meeste discussianten op het congres waren het er wel over eens dat handelingstheoretische principes stimulerend kunnen werken ten aanzien van concreet onderzoek op tal van gebie-

den. Hierbij blijft het zinnig te bedenken dat 'for Vygotskij, Lurija and Leont'ev theory was not an aim in itself, but a mean' (Zinčenko, 1983, geciteerd door M. Veggetti in het survey van Italië).

Handelingstheorie en marxisme

Een ander discussiepunt op het congres vormde de relatie tussen de handelingstheorie en het marxisme-leninisme c.q. het dialectisch materialisme.

Vygotskij, Luria en Leont'ev beschouwden hun werk als het opbouwen van een sociale wetenschap op marxistische/dialectisch-materialistische grondslag. Dat hier sprake is van uiterst complexe relaties blijkt alleen al uit het feit dat het werk van Vygotskij van 1933 tot 1956 officieel als antimarxistisch werd bestempeld. Dat ook in Nederland op dit punt verschillen van mening zijn zal niemand verbazen. Zo is Van Parreren (1977) van mening dat de reële gevolgen van het dialectische gedachtensysteem voor de psychologiebeoefening in de Sovjetunie in de meeste gevallen weinig specifiek zijn, terwijl bijvoorbeeld Van Oers (1983) stelt dat Davydovs visie op begrippen vrijwel volledig is ontleend aan Lenins Filosofische Aantekeningen en de dialectisch materialistische kentheorie.

Naar aanleiding van de vraag of iemand handelingstheorie kan bedrijven zonder marxist te zijn werd een scholastieke truccendoos uit de kast gehaald. De discussies op dit punt kenmerkten zich door de Duitse neiging tot Begründlichkeit, niet te verwarren met die tot Gründlichkeit. Vruchtbare conclusies zijn nauwelijks te trekken. Wel een observatie: terwijl westerse communistische partijen een weinig florissant bestaan leiden, vinden westerse sociale wetenschappers in toenemende mate een inspiratiebron in de handelingstheorie.

De internationale receptie van de handelingstheorie

De behoefte aan een minder verbrokkelde en minder reductionistische sociale wetenschap werd algemeen genoemd als een punt ter verklaring van de toenemende (westerse) internationale belangstelling voor de handelingstheorie. Daarnaast is de studentenbeweging van

de 60-er en 70-er jaren in veel landen van invloed geweest.

Uit de tijdens het congres gepresenteerde nationale surveys blijken echter grote onderlinge verschillen tussen de landen met betrekking tot de aspecten van de handelingstheorie die worden opgepakt. In Oost-Duitsland is Tätigkeit een uitgangsprincipe waarbij meer dan één theorie zou kunnen passen, dit uiteraard wel met het oog op de 'Weiterentwicklung der sozialistischen Gesellschaft in unserem Lande'. De enkele marxistische psychologen die Canada kent, grijpen voor hun doeleinden op de Tätigkeitstheorie terug. De Verenigde Staten van Amerika (m.n. Cole) sluiten nauw aan bij het werk van de Cultuur-Historische School: de cultuur-gemedieerde natuur van mensen, zoals daaraan door Vygotskij en Luria vorm is gegeven. In West-Duitsland en ook in Nederland zijn er stromingen die uit 'burgerlijke' motieven zich op de Cultuur-Historische School oriënteren (dit geldt met name voor het onderwijs) en stromingen die vanuit een politiek linkse inspiratie naar de Tätigkeitstheorie van Leont'ev grijpen (meer in de arbeids- en klinische psychologie). De Scandinavische landen zijn vooral vanuit de studentenbeweging van de jaren '60 tot de Tätigkeitstheorie gemotiveerd, zij het met een eigenzinnige en interessante interpretatie (Engeström). In Nederland is het werk van Vygotskij en Gal'perin relatief bekender dan dat van Leont'ev. Luria is hier vooral als neuropsycholoog bekend, terwijl zijn algemeen psychologische werk (zie bv. Zaporozec, 1980) zeker niet minder interessant is. Handelingspsychologische inzichten zijn hier te lande vooral van invloed geweest op het gebied van het onderwijs, terwijl handelingspsychologische principes voor bijvoorbeeld de persoonlijkheidspsychologie (cf. het werk van Vorweg, Leipzig) en psychotherapie (cf. het werk van Jantzen, Bremen) in Nederland minder zijn uitgewerkt.

De handelingstheoretische benadering van onderwijsvraagstukken

Juist op het gebied van het onderwijs wordt in Nederland, zoals hierboven al werd aangegeven, veel handelingstheoretisch werk verricht. Daarom wordt hier volstaan met het noemen van vier hoofdpunten uit de lezing van Talysi-

na over de huidige stand van zaken in de handelingstheoretische benadering van het onderwijs.

Talysina stelde dat de intellectuele, emotionele en motivationele aspecten van het leren niet apart, maar in hun onderlinge samenhang bestudeerd dienen te worden. In het begrip 'handeling' worden deze drie aspecten verenigd. Daarnaast dient de leeractiviteit bestudeerd te worden in relatie tot andere activiteitsvormen zoals spelen (El'konin) en werken. Al deze drie typen activiteiten spelen een belangrijke rol in het onderwijs. Voor sommige leerlingen is de leeractiviteit zelfs niet de 'leidende' activiteit tijdens de schoolperiode.

Vervolgens stelde zij dat zowel de spontane ontwikkeling als de, via het formerend experiment en Gal'perins trapsgewijze procedure gecontroleerde ontwikkeling bestudeerd dient te worden. Deze twee ontwikkelingsvormen worden volgens haar elk gekenmerkt door hun specifieke wetmatigheden.

Ten slotte was Talysina van mening dat binnen de onderwijsleerpsychologie meer aandacht besteed zou moeten worden aan de bestudering van het 'persoonlijkheidsprobleem'.

Besluit

Wat betreft het oproepen van vragen op het gebied van de verschillende handelingstheoretische concepten kan dit congres geslaagd genoemd worden. De indruk bestaat echter dat de discussie op grond van concrete empirische onderzoekresultaten overschaduwde werd door veel theoretische discussies. Als deze trend zou worden voortgezet, zal er nog heel wat worden afgeredeneerd.

Intensivering en consolidering van de internationale discussie werd aan het slot van het congres geconcretiseerd: er werd besloten tot de oprichting van 'The International Association for the Theory of Activity'. E. Bol (R.U. Utrecht) heeft namens Nederland zitting in de internationaal samengestelde oprichtingscommissie.

M. K. van der Heijden (R.U. Leiden)
H. Procee en P. C. van der Sijde
(Universiteit Twente)

Literatuur

- Oers, B. van, Davydov over begrippen in het onderwijs. In: J. Haenen & B. van Oers, *Begrippen in het onderwijs*. Amsterdam: Pegasus, 1983.
- Parreren, C. F. van, Psychologie en dialectische logica. *Kennis en Methode*, 1977, 1, 194-211.
- Veer, R. van der, *Cultuur en cognitie*. De theorie van Vygotskij. Groningen: Wolters-Noordhoff, 1984.
- Zaporožec, A. V., A. R. Luria's role in the development of Soviet Psychology. *Psychological Research*, 1980, 41, 103-112.